

- рия и практика : монография / П. П. Глушенко ; под общ. ред. В. П. Сальникова. — С.Пб. : Изд-во Михайлова В. А., 1998. — 448 с.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голована Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009 // Вісник Конституційного суду України. — 2009. — № 6. — Ст. 32.
 12. Великий енциклопедичний юридичний словник / [ред. Ю. С. Шемшученко]. — К. : Юрид. думка, 2007. — 992 с.
 13. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 51. — Ст. 577.

Анотація

Олькіна О. В. Поняття та механізм реалізації права особи на захист та правову допомогу. — Стаття.

Стаття присвячена з'ясуванню змісту захисту прав для людини в Україні, виокремленню категорій «захист прав» та «правовий захист», а також визначенню механізму захисту прав та надання правової допомоги фізичним особам.

Ключові слова: захист прав, правовий захист, правова допомога.

Аннотация

Олькина Е. В. Понятие и механизм реализации права человека на защиту и правовую помощь. — Статья.

В статье рассматривается проблема защиты прав человека в Украине, обосновывается разделение категорий «защита прав» и «правовая защита», а также раскрывается механизм защиты прав и оказания правовой помощи физическим лицам.

Ключевые слова: защита прав, правовая защита, правовая помощь.

Summary

Olkina O. V. The concept and mechanism of the individual right to legal protection and legal assistance. — Article.

The article is devoted to the problem of legal protection of people in Ukraine. It also analyses the categories «protected rights» and «legal protection», which should be clearly distinguished. The article also considers the mechanism of protection and legal assistance of individuals.

Keywords: protection, legal protection, legal assistance.

УДК 342.74(477)

Л. О. Гаманюк

ЮРИДИЧНИЙ ТА КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОBOB'ЯЗОК В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ

Необхідним компонентом оптимальної взаємодії держави, права та особистості виступають юридичні обов'язки, без яких неможливі ні збалансована правова система, ні ефективне правове регулювання, ні чіткий правопорядок, ні інший стан і прояви суспільного життя. Не випадково елементом правового статусу людини та громадянина є юридичні обов'язки. У юридичних обов'язках не лише фіксуються стандарти поведінки, які вважаються обов'язковими,

© Л. О. Гаманюк, 2012

корисними, доцільними для нормальної життєдіяльності суспільства, а й розкриваються основні принципи взаємовідносин держави і особи.

Проблема єдності (поєднання) прав і обов'язків багатопланова. В ній можна виділити ряд аспектів: історичний, соціально-політичний, філософський, юридичний, моральний, психологічний та інші. Проте тут лише деякі з цих зв'язків. Зауважимо, що права і обов'язки, будучи самостійними категоріями, «приречені» на тісну «співпрацю» у справі регулювання суспільних відносин [1, 103]. Принцип єдності прав та обов'язків людини і громадянина, закріплений у ст. 23 Конституції України, полягає у тому, що не повинно бути прав без обов'язків, як не повинно бути і обов'язків без прав. Основні обов'язки закріплюються у розділі II чинної Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

В житті юридичний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України перебуває в процесі постійної та довготривалої реалізації, тобто ця реалізація є звичайним нормальним станом, способом існування. Виконання цього обов'язку відбувається в людині практично постійно, тут правова необхідність, що виражена в законі, та реальні дії з її реалізації нероздільні, зберігаються й за часом, і за змістом [2, 60].

Найбільш розгорнуте і глибоке теоретичне опрацювання обов'язку є у загальнотеоретичній юриспруденції та теорії конституційного права. Конструктивні висновки, що багато в чому розділяються нами, знаходимо в працях О. В. Білоскурської, В. В. Дудченко, Н. І. Матузова, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скакун, Ю. Н. Тодики, Н. Г. Шукліної тощо.

Без обов'язків не може обійтися жодне суспільство, і обсяг їх залежить від багатьох причин: національних традицій, розвитку демократії, рівня політичної і правової культури тощо. Забезпечуючи права і свободи людини, держава, своєю чергою, вимагає від неї певної поведінки, що формулюється в системі юридичних обов'язків.

Загальносоціальний обов'язок — суспільно визнана необхідність певної поведінки особи (міра належного, корисного), що об'єктивно зумовлена потребами існування і розвитку інших осіб, соціальних груп, націй, людства. Це — перепона на шляху сваволі, хаосу, всього того, що заважає нормальному розвитку громадянського суспільства.

Якщо суб'єктивне право надається управомоченій особі для задоволення її інтересів, то юридичний обов'язок приписується зобов'язаній особі в цілях задоволення інтересів управомоченої.

Юридичний обов'язок полягає в необхідності виконання уповноваженою особою певних дій (або утриматися від них) з метою дотримання відповідного суб'єктивного права іншого учасника правовідношення [3, 153].

Юридичний обов'язок — парна категорія з суб'єктивним правом через те, що обов'язок слугує способом забезпечення прав [4, 223]. За своєю суттю юридичний обов'язок є необхідністю певної поведінки людини і громадянина перед Конституцією України та законами. За своїм змістом юридичні обов'язки — це необхідність створення суспільних благ та їх захисту в порядку, встановленому Конституцією та законами України.

Юридичний обов'язок — вид і міра належної (або запланованої) поведінки суб'єкта права, встановлена правовими нормами для задоволення інтересів управомоченої особи і забезпечується державою. Носієм юридичного обов'язку є правозобов'язана особа [5, 574].

Юридично зобов'язаним слід визнати того, до кого звернене веління норм права. Людина діє не так, як спонукають її власні інтереси, вона вважає за необхідне обмежити себе в можливому фактичному здійсненні інтересів із-за інтересів інших. На волю людини, готової діяти по спонуках своєї натури, чинить тиск чинник, що викликає в неї свідомість свого обов'язку. Тому юридичний обов'язок є передбаченою законом необхідністю належної поведінки однієї особи — суб'єкта правовідношення на користь іншої, правомочної особи [6, 589].

Юридичний обов'язок — є запропонована зобов'язаній особі і забезпечена можливістю державного примусу міра необхідної поведінки, якою вона повинна слідувати в інтересах уповноваженої особи.

Юридичний обов'язок є не просто необхідною (правомірною) поведінкою, це також вид і міра такої поведінки. Будь-яке право прагне встановити чіткий, визначений суспільний порядок [7, 86]. Юридичним обов'язком є встановлена законодавством та забезпечена державною владою міра необхідної поведінки зобов'язаного суб'єкта, що реалізується як у формі добровільного, так і примусового виконання та дотримання приписів правових норм [8, 41].

Характеризують обов'язок у вигляді передбаченої законодавством, що охороняється державною владою, необхідності належної поведінки учасника правових відносин в інтересах уповноваженого суб'єкта (індивіда, організації, держави в цілому) [9, 317].

Юридичний обов'язок характеризується такими рисами:

— це категорія необхідної поведінки людини, реалізація якої не повинна обумовлюватися бажанням людини;

— це завжди певне обмеження прав людини. Людина повинна коритися певним правилам, щоб у здійсненні своїх прав і свобод не завдавати шкоди іншим людям. Необхідність установаження обов'язків прямо передбачається міжнародно-правовими документами;

— виконання юридичного обов'язку забезпечується спеціальним правовим механізмом. За невиконання обов'язку передбачена юридична відповідальність.

Юридичний обов'язок як самостійна юридична категорія характеризується низкою особливих ознак необхідної поведінки: змістом якої є утримання від порушення заборон і необхідність виконання обов'язків; яка покладається з метою задоволення інтересів уповноваженої особи; яка має юридичний характер, тобто закріплена правовою нормою; яка покладається на усіх осіб, які проживають на території держави.

Юридичні обов'язки людини і громадянина України поділяють за критерієм: значущості на основні та інші обов'язки; втілення їх у нормах Конституції України — на конституційні та інші; суб'єкта, на якого вони покладаються, виокремлюють три основні групи обов'язків: обов'язки будь-якої людини, яка

перебуває на території України; обов'язки громадян України; обов'язки іноземців та осіб без громадянства.

Взяті разом юридичні обов'язки людини і громадянина утворюють певну підсистему, яка є розвитком і доповненням системи прав, свобод і обов'язків людини і громадянина [10, 54–55].

Конституційне право виконує специфічну роль в закріпленні правового статусу людини і громадянина. Воно закріплює основи правового статусу особи, визнає її становище у державі і в суспільстві, в той час як інші галузі права фіксують права і обов'язки в певних сферах життя: майновій, трудовій, сімейній тощо.

Юридичний обов'язок гарантувати основні права і свободи покладається на державу і всю систему державних органів. В цьому ж напрямку діють уряд, місцеві органи самоврядування і громадські організації. Сама людина захищає свої права і свободи всіма способами, не забороненими законом. Особлива роль в захисті належить судовим та правоохоронним органам.

Правовий статус громадянина включає в себе сукупність прав і обов'язків громадянина, зокрема, зобов'язання щодо держави, громадянином якої він є. Громадянством називається стійкий, не обмежений у просторі і часі юридичний зв'язок особи з державою, що знаходить своє вираження у взаємних правах і обов'язках держави і особи. Юридичні обов'язки тісно пов'язані з правосвідомістю суб'єкта.

Правосвідомість є духовною (ідеологічною) гарантією забезпечення здійснення прав і виконання юридичних обов'язків. Варто додати, що правосвідомість має свою специфіку, яка «виражається в прогнозуванні суспільно обов'язкової поведінки, обґрунтуванні необхідності встановлення прав та юридичних обов'язків учасників суспільних відносин» [11, 153]. Отже, правосвідомість людини активно впливає на правомірне виконання обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, оскільки внутрішня правова переконаність особи складає вагомі умови належного виконання нею вказаного обов'язку. Крім того, правова культура визначається і тим, наскільки є зрозумілими та можливими до виконання конституційні обов'язки. У зв'язку з чим високий рівень правової культури суб'єктів суспільства є гарантією реалізації конституційного обов'язку додержуватися Конституції України та законів України і, навпаки, чинником, який негативно впливає на здійснення вказаного обов'язку, виступає низький рівень правової культури. Реалізація зазначеного конституційного обов'язку завжди пов'язується тільки з правомірною поведінкою людей.

Основні конституційні обов'язки людини і громадянина — це закріплені в Конституції України вимоги, які пред'являються кожній людині та громадянину, аби він діяв певним, чітко визначеним конституційною нормою чином (або утримувався від вчинення відповідних дій) для забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей і громадян; недотримання ж цих вимог тягне за собою юридичну відповідальність. Основні обов'язки є складовою частиною правового статусу особи і забезпечують нормальне функціонування держави та життєдіяльність суспільства. У статті 3 Конституції України сказано,

що людина є «найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

До основних конституційних обов'язків відносять: захист Вітчизни, незалежність та територіальну цілісність України, шанування її державних символів (ст. 65); обов'язок кожного не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66); кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік (ст. 67); неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68) [12].

Забезпечення виконання обов'язку додержуватися Конституції України та законів України доцільно розглядати, насамперед, як створення об'єктивно необхідних умов для виконання обов'язку, підтримання й поліпшення цих умов, а також спонукання до виконання зазначеного обов'язку аж до притягнення до юридичної відповідальності за відмову від невиконання обов'язку чи неналежне його виконання.

Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України реалізується через правовідносини, обов'язковим елементом яких виступають учасники (суб'єкти), об'єднані закріпленням у законі правовим зв'язком, змістом якого є правова можливість і правова необхідність. У правовідносинах, що виникають у зв'язку з виконанням обов'язку додержуватися Конституції України, беруть участь громадяни, а також держава — як загалом, так і в особі своїх органів і посадових осіб.

Для того щоб громадянин виконував конституційний обов'язок додержуватися Конституції України, суспільство й держава повинні створювати економічні, політичні, ідеологічні, організаційні та юридичні умови, котрі тісно й нерозривно взаємопов'язані між собою: доповнюючи один одного, вони в сукупності створюють максимальну можливість для фактичного виконання громадянами даного обов'язку. Держава, покладаючи на громадян вказаний обов'язок, зберігає за собою можливість в особі відповідних органів установлювати зміст та об'єм зазначеного обов'язку шляхом видання актів, що конкретизують, визначають умови його виконання, вживають заходів впливу до тих, хто злісно ухиляється від його виконання. Іншими словами, держава в особі уповноважених органів зобов'язується в межах правопорядку використати широкий діапазон заходів — від переконання до примусу, — щоб юридичний обов'язок додержуватися Конституції України виконувався [13, 80–82].

Крім загального конституційного обов'язку дотримуватися Конституції України в Основному Законі у відповідних статтях передбачається конституційний обов'язок заборонного характеру у вигляді заборони для громадян здійснювати ті чи інші дії. Наприклад, у ст. 27 Конституції встановлена заборона свавільного позбавлення життя будь-якої людини.

Юридичний обов'язок громадянина, встановлений Конституцією України, — вид і міра його необхідної обов'язкової поведінки. Щоб людина могла успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні й духовні блага, вона повинна виконувати покладені на неї обов'язки, віддавати суспільству свою працю, свої зусилля, піклуватися про державні та громадські справи.

Юридичні обов'язки не передбачають можливість вибору, але за їх невиконання визначена відповідальність не тільки Конституцією, а цілою системою норм, які відносяться до різних галузей законодавства.

Юридичні обов'язки, які несе громадянин перед державою, перед іншими громадянами, перед організаціями, в поєднанні з конституційними принципами й гарантіями становлять основи правового становища громадян або конституційний статус особистості в Україні.

Права та обов'язки, свобода плюс відповідальність — така аксіома нормальної життєдіяльності людей. Обов'язки — реєстр вимог, що пред'являються суспільством до особистості. Сьогодні у державі обов'язки необхідні як фактор, що дисциплінує.

Різкий дисбаланс між правами і обов'язками, зафіксованими в Конституції, зазвичай пояснюється тим, що якщо перші охоплюють всі сфери життєдіяльності людей, то другі пов'язані в основному лише з підтримкою громадського порядку. Однак треба мати на увазі, що на практиці обов'язки незримо «супроводжують» усі права у відповідних правовідносинах, тобто в процесі реалізації.

Висновок. Таким чином, юридичний обов'язок — це фундаментальна основа права як соціального інституту, вигляд і міра державно-доцільної, розумної, корисної, об'єктивно обумовленої поведінки людини і громадянина, належить певним особам і певною мірою залежить від їх волі і свідомості, головним чином в плані їх реалізації. Конституційний обов'язок — це різновид юридичного обов'язку, який визначає передбачену Конституцією міру вимогливої поведінки людини та громадянина. У цілому права особистості без обов'язків залишаються незахищеними і нереальними. Юридичні обов'язки — це важливий спосіб забезпечення суб'єктивних прав. Якщо суб'єктивне право — це міра можливої поведінки, то юридичний обов'язок — міра належної поведінки, наказана зобов'язаній особі.

Література

1. Матузов Н. И. Теория государства и права : учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. — М. : Юрист, 2004. — 270 с.
2. Білоскурська О. В. Теоретичні та практичні проблеми конституційного обов'язку людини і громадянина неухильно додержуватися Конституції України та законів України // Часопис Київського університету права. — 2006. — № 3. — С. 59–62.
3. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция / Ю. Н. Оборотов, В. В. Дудченко. — О. : Феникс, 2011. — 436 с.
4. Скакун О. Ф. Теория держави і права (енциклопедичний курс): учебник / О. Ф. Скакун. — Х. : Еспада, 2006. — 776 с.
5. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник / О. Ф. Скакун. — Х. : Еспада, 2005. — 839 с.

6. Марченко М. Н. Теория государства и права / М. Н. Марченко. — М., 2008. — 640 с.
7. Білоскурська О. В. Щодо поняття конституційних обов'язків // Право України. — 2004. — № 10. — С. 85–88.
8. Маніна М. До питання про конституційні обов'язки дітей // Право України. — 2007. — № 11. — С. 40–43.
9. Хропанюк В. Н. Теория государства и права / В. Н. Хропанюк. — М., 2001. — 463 с.
10. Шукліна Н. Г. Конституційні обов'язки людини і громадянина як елемент конституційно-правового статусу особи // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2007. — № 9. — С. 53–61.
11. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія / Н. М. Оніщенко ; [відп. ред. Ю. С. Шемшученко]. — К. : Юрид. думка, 2008. — 320 с.
12. Конституція України від 28.06.1996. — Розділ II.
13. Білоскурська О. В. Актуальні питання механізму забезпечення виконання конституційного обов'язку додержуватися Конституції України та законів України // Часопис Київського університету права. — 2007. — № 3. — С. 78–82.

Анотація

Гаманюк Л. О. Юридичний та конституційний обов'язок в українському праві. — Стаття.

У статті визначено зв'язок юридичного та конституційного обов'язку. Конституційні обов'язки розглядаються як різновид юридичного обов'язку. Наведені приклади конституційних обов'язків у статтях Конституції України. Розкривається місце конституційного обов'язку у конституційному статусі і у правовому статусі людини та громадянина. По своїй суті юридичний обов'язок є необхідністю певної поведінки людини і громадянина перед Конституцією України та законами.

Ключові слова: суб'єктивне право, суб'єкт права, юридичний обов'язок, конституційний обов'язок, правовий статус, конституційний статус.

Аннотация

Гаманюк Л. А. Юридическая и конституционная обязанность в украинском праве. — Статья.

В статье определена связь юридической и конституционной обязанности. Конституционные обязанности рассматриваются как разновидность юридической обязанности. Приведены примеры конституционных обязанностей в статьях Конституции Украины. Раскрывается место конституционной обязанности в конституционном статусе и в правовом статусе человека и гражданина. По своей сути юридическая обязанность является необходимостью определенного поведения человека и гражданина перед Конституцией Украины и законами.

Ключевые слова: субъективное право, субъект права, юридическая обязанность, конституционная обязанность, правовой статус, конституционный статус.

Summary

Gamanyuk L. A. Legal and constitutional duty to Ukrainian law. — Article.

In the article the relationship of legal and constitutional responsibilities. Constitutional duties seen as a kind of legal obligation. The examples given in the articles of the constitutional duties of the Constitution. Expands to place a constitutional duty to constitutional status and the legal status of man and citizen. At its core is a legal obligation to conduct a particular need for human and civil rights before the Constitution and laws of Ukraine.

Keywords: subjective right, person of law, legal obligation, constitutional duty, legal status, constitutional status.